

„Sedela sam sa predsednicom Evropske asocijacije [...] jer je ona došla nešto da se raspita ovde, i ja sad njoj, znači vrlo običan poslovni razgovor, nije ništa, mi smo sedeli, i taj šef je prošao i pitao kao „Jel' razmenjujete recepte za pitu sa šljivom?“, i ja sam bila u fazonu, hvala bogu da ona ne razume, jer ne znam kako bih Dankinji objasnila da to nije humor, a i da je humor, da je loš. A nije humor.“
(Izvod iz intervjua)

Žongliranje između patrijarhata i prekarijata

Usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica

"Budući da je zasnovana na empirijskom istraživanju, ova studija direktno poziva na dalje istraživanje i proširenje stečenih uvida, kako radi proširenja ovog inače podzastupljenog teorijskog polja, tako i u institucionalne svrhe, radi podizanja svesti o problemu neravnopravnosti i prekarnosti žena, čak i na simbolički najvišim pozicijama. U tom smislu, ona ima nedvosmislenog značaja za unapređenje javnih politika u oblasti rodne ravnopravnosti."
(Iz recenzije dr Adriane Zaharijević)

Žongliranje između patrijarhata i prekarijata

Usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica

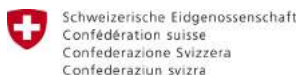

Žongliranje između patrijarhata i prekarijata: Usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademske radnice

Uredile:

Jelena Čeriman
Irena Fiket
Krisztina Rác

Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC

UNIVERSITÉ DE FRIBOURG
UNIVERSITÄT FREIBURG

Naslov: Žongliranje između patrijarhata i prekarijata:
Usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih
radnica

Izdavači:

Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju (IFDT)
Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju (CELAP)

Za izdavača:

dr Petar Bojanić

Uredile:

Jelena Čeriman
dr Irena Fiket
dr Krisztina Rácz

Recenzije:

dr Sanja Milutinović Bojanić
dr Dragan Stanojević
dr Adriana Zaharijević

Dizajn:

Katarina Stojković

Štampa: DONAT GRAF d. o. o.

Tiraž: 150 primeraka

ISBN: 978-86-80484-21-1

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2018.

Ovo istraživanje je podržao projekat PERFORM (Performing and Responsive Social Sciences) Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) koji sprovode Helvetas Swiss Intercooperation i Univerzitet u Friburgu. PERFORM se fokusira na jačanje istraživačke zajednice u društvenim naukama, na olakšavanje izgradnje sistemskih veza između istraživanja u društvenim naukama i domena javnih politika i na stvaranje okruženja pogodnog za istraživanja u društvenim naukama.

Stavovi izneti u ovom istraživanju su stavovi autorki i ne odražavaju mišljenje i stavove Švajcarske agencije za razvoj i saradnju, niti organizacije Helvetas Swiss Intercooperation i Univerziteta u Friburgu.

SADRŽAJ:

Uvod	7
Jelena Čeriman Putovanje kroz metodologiju istraživanja	13
Irena Fiket (I dalje) dupli teret na leđima (akademskih) radnica?	25
Gazela Pudar Draško i Krisztina Rácz Strogo hijerarhizovana prekarnost: žene na početku svojih naučnih karijera	45
Jelena Čeriman Zamke kule od slonovače i <i>moćnosti</i> promena	65
Umesto zaključka	89
Prilog 1. Vodič za intervju	94
Prilog 2. <i>Onlajn</i> upitnik	100
Beleška o autorkama	111

Zamke kule od slonovače i mogućnosti promena

Žena, majka, radnica¹. Ukoliko ostavim po strani motive zbog kojih su autorke odabrale ovakvu kovanicu za naslov svoje publikacije i zabavim se njenom sličnošću sa stihovima: „...žena, majka, kraljica“², šta ću dobiti? Ako konsultujem forume, dobiću spisak imena žena, majki, „kraljica“ koje su se kvalifikovale za ovu titulu. Šta je bila kvalifikaciona norma? Osvojiti imidž jedne lakoće nošenja različitih uloga, te njihovog perpetuiranja u epitet kojim se određuje stabilnost sopstvene pozicije naspram svih nesigurnosti sveta. Radnica i kraljica – dva diskurzivna određenja. Jedna na dnu hijerarhije ocrtava zarobljenost na razmeđu/raskršću gde se prožimaju uloge rodni režima i neoliberalnih politika. Druga je ideal na vrhu lestvice. Ta dva antonima zapravo dele istu stvarnost, ali i istoriju nasilja i borbe.

Ovako postavljen diskurs, jednačina u kojoj žene stoje jedna nasuprot druge, varljivo nas uverava da (bilo koja) žena, majka može biti kraljica. U toj konstelaciji, biti radnica ili biti kraljica čini se pitanjem odluke, pa čak i nekakvog zakona privlačenja, a zapravo iza retorike jednakosti i građanskih prava stoje represija i nasilje. Ni radnica, a ni kraljica nisu vlasnice ovih određenja, niti će uspjeti da ostvare ideal koji je stavljen pred njih, naprosto jer taj ideal počiva na zahtevu discipline, a kvalifikaciona norma nije jednom zauvek postavljena već se menja u skladu sa zahtevima drugog. Istorijski koren ove podele - ideja modernosti i ideal buržoaskog porodičnog života (videti Milić, 1988), to jest diskurs o „slobodama“ individualizma, zapravo znače dobrovoljno podvrgavanje dužnosti, moralu, redu, odgovarajućem delanju. Pojmovi prava i sloboda u svima njima ne znače radi što ti drago, već jednu slobodu-u-poslušnosti (videti Chakrabarty, 1994, prevod

¹ „Žena, majka, radnica: Usklađivanje obiteljskih obaveza i plaćenog rada u Hrvatskoj“ naslov je izveštaja o rezultatima istraživanja koje je sprovedeno 2015. godine. Za istraživanje u Hrvatskoj čula sam na konferenciji održanoj decembra 2016. godine u Zagrebu, a njen naslov me je odmah inspirisao da postavim neka pitanja o kojima ovde pišem. Izveštaj je dostupan na: https://www.babe.hr/attach/_z/zena_majka_radnica.pdf (pristupljeno 13. 01. 2018.).

² Stih pesme Jelene Rozge. Tekst pesme dostupan je na: <https://tekstovi-pesama.com/jelena-rozga/bizuterija/31989/1> (pristupljeno 13. 01. 2018.)

Đurić i Gorobinski, 2003) u kojoj ne postoji prostor bez dužnosti i službe.

Promene porodičnih formi, odnosno diskursi o porodici u XIX veku, smatralo se, sadržale su mogućnost rešenja različitih problema liberalne države (Zaharijević, 2010). I aktuelni diskursi o porodičnim promenama u Srbiji po istom modelu u prvi plan ističu negativne elemente. I ovde su oni shvaćeni kao barijera, problem u rešavanju različitih socijalnih pitanja, a neretko i kao njihov (jedini) uzrok, ponikao negde izvan sistema. Potpuno nalik detetu iz priče, kojeg hvale kada uradi nešto po volji odraslima. Jer, dete je dobro i pametno i još važnije, liči na osobu koja ga hvali jer je baš zbog nje takvo, te bi svi u tom zrcetu mudrosti da pronađu svoj odraz. Ipak, kada dete u nečemu pogreši, grešku niko ne želi da prisvoji. Logika neoliberalnog sistema upravo to poručuje: sami ste odgovorni. Uostalom, i postojeći sistem socijalne zaštite u Srbiji, sa uvođenjem tržišnih elemenata u svoje funkcionisanje, reformisan je u pravcu naglašavanja individualne odgovornosti klijenata za sopstveni položaj (Ćeriman, Pavić Zentner, 2015).

O kakvoj moći delovanja žene onda možemo govoriti? Koji resursi joj stoje na raspolaganju?

Pre nego što zađem dublje u analizu postavljenih pitanja na osnovu rezultata istraživanja, želim na početku da odredim svoju strategiju koja će voditi dalji tok argumentacije u ovom radu. Iako je analiza podataka dobijenih u ovom istraživanju sledila induktivni pristup, a zaključci su utemeljeni u narativima sagovornica i numeričkim pokazateljima iz kvantitativne faze istraživanja, prikaz rezultata će zapravo teći iz deduktivnog ugla. Videvši da postoje kontradiktornosti u odgovorima respondenata, strategija zauzimanja jednog metakognitivnog pristupa činila mi se delotvornom za potrebe analize narativnih diskursa. S druge strane, tom pristupu se može zameriti upravo ta metapozicija, posmatranje stvarnosti s kraja istorije ili možda, neko može reći, baš iz te udobne pozicije u kuli iz naslova. A opet, ako imam u vidu svrhu ovog rada, te okvir u kojem nastaje, a koji pred njega stavlja zahtev i za naučnom utemeljenošću i za proizvodnjom

primenljivih analiza³, čini mi se značajnim da se baš na ovom mestu protivrečnim podacima dobijenim u ovom istraživanju pristupi kritički i bez skrupula.

U svetlu teme ovog teksta, isto tako mi se čini vrednim pažnje usmeriti analizu na upotrebu obrazovanja u formiranju ideala moderne porodice u buržoaskoj ideologiji, te njegove uloge u univerzalizaciji znanja i, naposljetku, mesta akademije u ovim procesima. Ukoliko pogledamo u prošlost, utemeljenje ideje o ženi kao građaninu dalo je osnov za zagovaranje ideje o obrazovanju žena (Zaharijević, 2014; Krstec, 2008: 57–68). Diskurs o obrazovanju žena sadržao je sve krupne odrednice: emancipaciju, jednakost, slobodu. Obrazovana žena je moćna i nezavisna. Ona vidi dalje i više i u stanju je da zastupa sopstvene interese. Ne iznenađuje onda to što se britanska aristokratija izjašnjavala protiv obrazovanja žena i siromašnih građana. Međutim, videvši kasnije mogućnost disciplinovanja građana ovim putem, obrazovanje dobija posebno mesto u univerzalizaciji ideja buržoaske ideologije, što se lepo može uočiti na primeru društava periferije u koja svrstavaju i Srbiju.

Dipesh Chakrabarty (Chakrabarty, 1994, prevod Đurić i Gorobinski, 2003: 139–172) na primeru „indijskih“ prošlosti objašnjava kako je ideja buržoaskog porodičnog života uvedena u Indiju posredstvom britanske vladavine. Koristeći navode Džejmisa Mila (James Mill) iz njegove knjige *The History of British India* iz 1817. godine, Chakrabarty analizira imperijalističke poglede na inferiorne kulture i superiorne civilizacije: „Uslovi života žena među najvažnijim su u običajima jedne nacije... Istorija nekultivisanih nacija jednolično predstavlja žene u stanju potčinjenog ropstva, iz kojeg one polako izlaze kad civilizacija uznapreduje...” (Ibidem: 153).

Inferiornost indijskog porodičnog života u ovom slučaju, a zapravo porodičnog života bilo koje „nekultivisane nacije“, to jest nacije neusklađene sa buržoaskim idealom koji čine buržoaska porodica, građansko društvo i liberalna država koja na njima

3 Rezultati ovog istraživanja biće iskorišćeni za formulaciju preporuka namenjenih relevantnim institucijama u narednoj, akcionoj fazi projekta. Akciona faza projekta biće realizovana u periodu od januara do marta 2018. godine i uključiće direktnu komunikaciju sa relevantnim akterima na lokalnom i državnom nivou.

počiva, postaje osnova sistema znanja koji se univerzalizuje različitim institucionalnim praksama. Podela na superiorni Zapad i inferiorni Istok deli i današnje političke, kulturne i ekonomske meridijane, najčešće posmatrane u jednom linearnom istorijskom kontinuumu u kojem se gubi heterogenost istorijskih i kulturnih uslova u kojima se borbe podređenih odigravaju. Univerzalizacija znanja stvarala je i potkrepljivala nepravdu, hijerarhizujući prostor promišljanja na takozvani centar i periferiju i oblasti između ova dva idealna tipa. U tom hijerarhizovanom prostoru, savremene „metanaracije o neizbežnosti globalizacije po modelu koji su nametale Svetska banka (WB) i Međunarodni monetarni fond (IMF)“ činile su „još ranjivijim“ žene u Srbiji, a njihovi glasovi nisu uspevali da se „probiju do centara odlučivanja koji su se oslanjali na centre znanja“ (Blagojević, 2009: 21). U sistemu proizvodnje moći, suženje nauke na centre znanja odrazilo se dodatno na već nepovoljan položaj akademskih radnica u Srbiji. Ukoliko imamo u vidu tezu o ženama kao „rezervnoj armiji rada“ koje kapital izvlači na tržište, snižavajući vrednost i muškarcima i ženama (što je vidljivo u budžetskim opredeljenjima Vlade Republike Srbije za nauku prethodnih godina), ranije naveden spisak pitanja može se dodatno usmeriti: Koji resursi stoje na raspolaganju akademskim radnicama u njihovoj borbi za poboljšanje sopstvene pozicije? Poseduju li akademske radnice moć za promene?

Bilo da je reč o savetovanju vlade u istraživanjima o radničkoj klasi u prvoj polovini XIX veka (Donzelo, 1988: 131–146) ili o formulisanju pronatalitetnih politika danas, akademija poseduje određeni uticaj na kreiranje sistema znanja. Nauka je jedino i bila moguća kao socijalno-politički projekt (izraženo neoliberalnim rečnikom) koji će podupirati osnovni cilj državnog aparata – kontrolu građana radi održanja legitimiteta vlasti (Foucault, 1992). Fuko ističe da je nauka kao znanje/moć upravo rezultat svih socijalno-političkih i normativnih previranja, te da je „tek pod pretenzijama državnog aparata javne vlasti da uspostavi kontrolu nad sferom socijalnog, bila moguća jedna nova diskurzivna socijalna praksa – nauka“ (Marinković, 2004: 244).

Diskurzivnost roda: Poseduju li akademske radnice moć za promene?

U kojim uslovima rade akademske radnice u Srbiji? Davnašnje istraživanje Marine Blagojević uočilo je sistemsku inhibiciju s kojom se žene suočavaju u procesima regrutovanja i selekcije za naučne pozicije (Blagojević, 1991a). Očekivano, otkriveno je da su žene morale da imaju povoljniju startnu poziciju da bi uopšte bile regrutovane. Čak i kada uspešno prođu proces selekcije, utvrđeno je da uslovi rada u akademiji ženama nameću više nastavnih i administrativnih obaveza nego što je to slučaj sa muškarcima na istim pozicijama (Blagojević, 1991a). Blagojević ističe da su razlike istaknutije kada se uzmu u obzir regionalne razlike, odnosno razlike između uslova za razvoj nauke u različitim delovima zemlje/sveta mereno finansijskim ulaganjima, pri čemu i disciplinarnu podele igraju značajnu ulogu. Tok institucionalizacije rodnih studija na univerzitetima u Srbiji upravo otkriva barijere koje dolaze iz same akademske zajednice, i ne samo iz nje, kao i hijerarhijsko razdvajanje oblasti istraživanja čak i kada se mogu svrstati u okvire iste naučne oblasti, ukoliko u svom fokusu imaju pitanja koja se tiču položaja žena (Ćeriman, Milutinović Bojanić, Pudar, 2011: 185–211). Stakleni plafon i feminizacija profesije kontekstualni su okvir rada akademskih radnica, a i merenje naučne izvrsnosti sledi zakone društvene stratifikacije (Blagojević, 2009: 19–39). Podaci Republičkog zavoda za statistiku Srbije potvrđuju ove tvrdnje: iako žene više upisuju i završavaju više škole i fakultete u poređenju sa muškarcima, ipak je među zaposlenima na poslovima istraživanja i razvoja u 2016. godini za 4% više muškaraca nego žena (RZS, 2017: 45–61). Među diplomiranim studentima i studentkinjama u 2016. godini, muškarci čine većinu u područjima informatika i komunikacione tehnologije (74%) i inženjerstvo, proizvodnja i građevinarstvo (63%), što se odražava i na kasniju raspodelu gledano prema oblastima nauke te su žene u većini na istraživanjima u medicinskim naukama (skoro 60%), a najmanje ih je u inženjeringu i tehnologiji (37%) (Ibidem). Na postojanje strukturalnih prepreka i rodnih hijerarhija u okviru akademije ukazuje i podatak da su muškarci činili preko 90% članstva SANU u 2016. godini, a da ni u odeljenju društvenih nauka (što žene češće završavaju od muškaraca prema podacima RSZ),

nije bilo nijedne žene (Ibidem).

Kada u jednačinu uključimo zaduženja u domaćinstvu, koja su prvenstveno odgovornost žene i koja stoga organizuju njeno vreme, posebno kada je reč o ženama sa decom, systemske barijere se usložnjavaju. Brojna istraživanja ukazuju na rodnu asimetriju u porodičnoj sferi u pogledu raspodele obaveza i odgovornosti, posebno brige, nege i vaspitavanja dece, tj. nejednake raspodele moći i autoriteta u korist muškaraca (Babović, 2006, 2010; Milić, 2010a, 2010b; Tomanović 2012 i dr.). Podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da žene, bez obzira na stepen obrazovanja, provedu oko četiri i po sata radeći kućne poslove, a muškarci oko dva sata (RZS, 2017: 95–100). Tomanović i saradnici (Tomanović et al., 2012) ističu da je za izbore i odluke, ali i za pregovore u partnerskom odnosu, neophodno posedovati i odgovarajuće resurse - individualne, porodične i institucionalne. Stanojević (Stanojević, 2015: 25) naglašava da usklađivanje različitih životnih sfera koje čine svakodnevni život, postavlja pred pojedince, između ostalog, zahtev za planiranjem. „U novim okolnostima, planiranje može postati i izvor frustracije, a to se događa onda kada pojedinci ne poseduju dovoljno moći i resursa unutar određenog društvenog konteksta, te postaju svesni njihovog ograničavajućeg dejstva za opseg sopstvenog delanja“ (Ibidem).

Na koji način akademske radnice obuhvaćene našim istraživanjem planiraju svoje karijere? Koji resursi im stoje na raspolaganju? Odgovore na ova pitanja sagovornice su nam dale odgovarajući na pitanje moderatorke o svojoj trenutnoj poziciji i planovima za budućnost na fakultetu/institutu.

Sagovornica: Kažem ti, pa ne vidim. Ne znam, baš zato što je kod nas baš takva neka situacija čudna (...) situacija nije baš optimistična, nije nimalo obećavajuća. Ja nešto ne vidim da će ići na bolje u narednih pet godina. Tako da te projekte što ih stalno produžavaju, pa ti dobiješ neki ugovor čudan koji je kao na neodređeno, a u stvari na određeno dok se to ne završi. Pa, oni stalno menjaju te zakone, pa moram da kažem ne znaju ni oni ni šta hoće ni šta treba, a sve ide nekako *ad hoc*, te sad ćemo ovo da uradimo te sad nećemo, te sad će da bude, te sad neće da

bude. Sve je kreni-stani, kreni-stani tako da je baš nekako ne miriše na dobro situacija, generalno, u nauci, u Srbiji za sve, ne samo za mene. Tako da se ja trudim baš ni da ne razmišljam o tome šta će biti sa mnom za pet godina, ni gde ću biti zato što ne mogu ni da predstavim sebi. Ni ne znam, eto na primer da kažem da završim taj doktorat, ali šta posle? Da li ću imati neko stalno radno mesto ovde ili ću ići da tražim drugde, ne znam, na drugom fakultetu ili u drugoj zemlji... Dosta ljudi vidim da to radi, završe dokorate pa odu. (...) Znači, hoćeš da radiš to dobro, da radiš to kako treba i da postigneš nešto sa tim, ali da li će biti mesta za tebe, to ne znaš. (3Z07072017BG⁴)

...Zavisi od mnogo toga, zavisi od toga gde će zapravo nauka biti za pet godina u Srbiji i koliko ćemo imati mogućnosti i uslova da se bavimo time čime želimo da se bavimo. (1Z27062017BG)

...To što je država takva kakva je, što se za nauku ne daje ništa, što u državi ima 3000 naučnika i gledaju ih kao dno dna, a to su najviše obrazovani ljudi, to su sve doktori, većina doktori nauka, to je najveći stepen obrazovanja. Nema većeg obrazovanja od toga. Ljudi koji vode državu nemaju taj stepen obrazovanja i gledaju nas kao jadne i nesrećne. Nemamo para da se bavimo naukom u Srbiji upravo zbog toga što se ne daju pare za takve stvari, a daju se pare za pravljenje stadiona i nekih gluposti koje potpuno nisu bitne u životu i što na studente gledaju kao na potrošnu robu, što kad režu plate prvo nama srežu plate, što kada vraćaju plate nama ne vrate plate i tako... (Z04072017BG)

Narative sagovornica iz istraživanja obeležava jaka nesigurnost i nemogućnost planiranja u socijalnom kontekstu u kojem se odvija njihov karijerni razvoj. Sagovornice vide dve vrste problema: 1. sistemske prepreke (probleme nauke u Srbiji) i 2. ograničenja sa kojima se lično suočavaju (izostanak mentorske podrške za naučni rad ili svojevrzne psihološke podrške nadređenih prilikom uvođenja u novi posao). Obezvrednivanje naučnog rada i besperspektivnost s obzirom na viziju razvoja države osećaju ugrožavajućim i za planiranje drugih životnih pitanja:

⁴ Interni kod kojim su obeležavani transkripti intervjua.

Ja iskreno stvarno ne vidim svoju budućnost u ovoj državi, u smislu da mi nekako ne deluje izvodljivo da ja ovde imam neku porodicu, s obzirom da ja sa ovom platom jedva sebe izdržavam, a kamoli decu. Tako da ne znam, baš mi to deluje nekako bedno. A sad o nekom napredovanju mislim da baš i nema nekog govora, s obzirom da to jako sporo traje. Jer ja kad završim doktorske studije, kada odem u to neko više zvanje, možda ću imati pet, šest hiljada što je ne znam koliko veće. A na fakultetu, na univerzitetu da se zaposlim kao asistent ili nešto, apsolutno nema šanse. S obzirom koliko sam ja uspela da vidim tu idu veze, vezice i slično. Uglavnom imaju neke ljude na svim pozicijama koji čekaju već godinama da se neko mesto uprazni, tako da... A u našoj državi industrija baš i ne postoji, tako da je i tu ono – piši propalo, tako da baš iskreno ne vidim neke opcije. Stvarno ne želim da radim 40 godina u raspalom institutu za bednu platu od koje ne mogu da živim i da štekam wc papir. (Z28062017BG)

Možda (bi) trebalo nekako pomoći ženama da se... prvo, dobro, to što se tiče materijalnog da imaju sa čim da rade eksperimentalno. A drugo, da se možda ipak mlađe odlučuju na potomstvo i ostalo jer kod nas je sad baš prisutno to da ti dok doktoriraš, dok ovo, dok ono, a pre trideset pete niko ne može ni da stigne da razmišlja o tome, a onda posle dolaze problemi druge vrste, biološke je l', tako da mislim da bi trebalo pomoći ženama da malo ranije, ako su naravno u mogućnosti i žele da zasnivaju porodice. A i muškarcima, mislim da je njima i dozvoljeno da idu na porodijsko i ostalo i mislim da apsolutno treba jednako da učestvuju i jedni i drugi. (...)

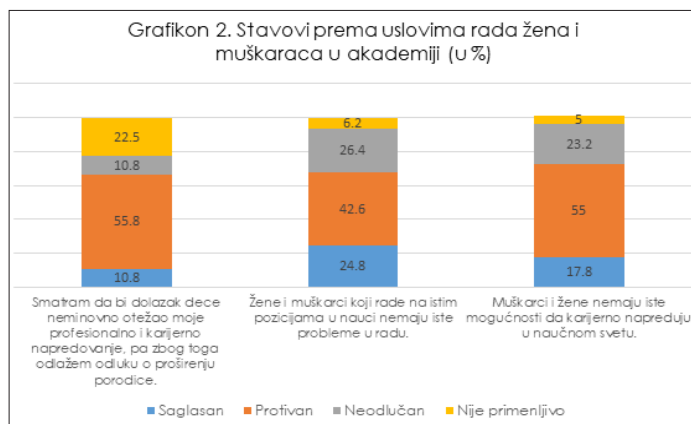
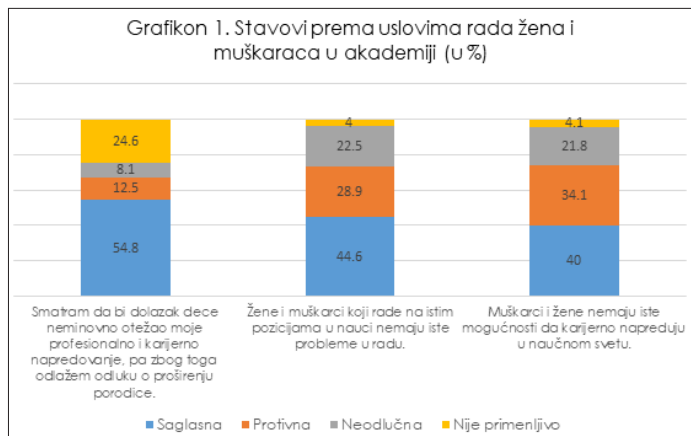
Moderatorka: A kojim bi sredstvima oni to mogli da postignu?

Sagovornica: E, većito pitanje kod nas. Šalim se. Pa to već nisu sad ni toliko sredstva koliko neka organizacija i ostalo, mislim da ne treba na to da se gleda kao da plaćaš nekog ko godinu dana ne radi ništa, nego prosto omogućavaš nekome ko inače radi taj posao da radi i nešto drugo u životu sem toga. Što je normalno. (...) ...Što se nauke tiče, možda više te neke podrške ženama u smislu da im se da godinu dana više za traženje novog zvanja ili tako nešto, prosto da ne gube tom godinom mnogo. (1Z07072017BG)

Strukturalni aspekti svakodnevnog života čine osnovu razmatranja odluka o roditeljstvu za naše sagovornice, a njihove zamisli o mogućim strategijama odgovaraju identifikovanim modelima tranzicije u roditeljstvo mladih u Srbiji (Tomanović, Stanojević, Ljubičić, 2016). Poput navedenog istraživanja, narativi naših sagovornica pokazuju da je diskusije o „beloj kugi“ neophodno posmatrati u intersekciji rodnih i slojnih dimenzija, a ne isključivo u okviru diskursa o „hedonističkom stilu života mladih žena“. Uz to, nekoliko sagovornica iz našeg uzorka identifikovalo je i korporativizam⁵ u sistemu visokog obrazovanja, koji uočavaju u podređivanju interesa žena jednom univerzalnom zahtevu za efikasnošću na radnom mestu: „A ovo je konstantna neka jurnjava da se stigne što pre do nečega.“ Akademske radnice bez dece ističu da će „morati da naprave pauzu“ radi rođenja deteta ili da im baš to što nemaju porodicu omogućava brže i lakše odlučivanje: „pogotovo što nemam sada porodicu, decu, muža, pa da moram da brinem kako ću njih da povedem...“

Pa ipak, rezultati druge faze istraživanja protivreče nalazima dubinskih intervjua. Više od polovine žena, a i muškaraca iz uzorka, ne smatra da bi tranzicija u roditeljstvo ugrozila njihovu karijeru. Međutim, skoro polovina žena iz uzorka smatra da muškarci i žene koji rade na istim pozicijama u nauci nemaju iste probleme u radu, a preko trećine žena iz uzorka i da nemaju iste mogućnosti da karijerno napreduju u poređenju sa muškarcima. Skoro polovina muškaraca u prvom slučaju i više od polovine muškaraca u drugom – nisu saglasni sa ovim tvrdnjama.

⁵ Socio-politička organizacija društva od strane velikih interesnih grupa koja se bazira na njihovim zajedničkim interesima (Wiarda, 1996).

Percepcija žena bez dece o uticaju porodičnih opterećenja na razvoj akademske karijere ipak je drugačija od realnosti žena sa decom: skoro četvrtina žena iz uzorka odgovorila je da su briga, nega i staranje o deci znatno usporile njihovo napredovanje u karijeri (24.5% ispitanih žena) naspram 13.2% ispitanih muškaraca koji su imali isto iskustvo. Skoro petina muškaraca iz uzorka (18,6% ispitanih muškaraca) odgovorila je da ima decu, ali da nisu ni na koji način uticala na njihovu karijeru, dok je to slučaj samo kod 8,4% ispitanih žena.

Rodne razlike otkrivene su i na drugim mestima u kvalitativnoj fazi istraživanja:

Mislim da bi nauka bila bolja i akademci srećniji i produktivniji kad bi im se razlabavili ti kao, taj korporativni duh zapravo. Mislim ne zove se on korporativni, ali to tako nekako izgleda. Ja nemam pojma kako korporacije funkcionišu i možda su i bolje od toga, nego to meni tako zvuči.

Moderatorka: A šta misliš koja vrsta barijera bi na taj način bila otklonjena za muškarce, a koja za žene?

Sagovornica: Pa, jedna se stvarno odnosi na predmet proučavanja, barijera te palanačke podele znanja koja je iritantna do zla boga. Jedna od velikih svađa koja se očitava na to da laboratorije međusobno ne sarađuju, a da studenti koji rade praksu kod mene ne smeju da mi kažu da su radili praksu u drugoj laboratoriji jer misle da ja razmišljam na taj način. Kad shvatim, mislim kriju, bukvalno kriju, kao naučili su EEG kod koleginice i onda dolaze kod mene i ja im pričam EEG i shvatim posle 20 minuta da znaju i onda, kako znate, oni eee, ja kao pa super, ali oni do tog stepena idu. Ta vrsta barijere mora da nestane i za muškarce bukvalno to da... to bi značilo da mogu da biraju i oblasti koje su ono soft, da ne moraju, mislim soft u smislu da su okrenute deci okrenute kliničkoj psihologiji i tako tim životnim stvarima. Gde oni ako dođu do toga, non-stop moraju da se dokazuju: ne, ne, ja imam tešku empiriju iza sebe, ja sam promišljao statistički i ostalo. (...) To, kao, da mogu da se bave i osećanjima. A za žene barijera koju ja osećam sada i nekako je vraćam i kroz detinjstvo sam je imala ne na nivou diskriminacije, nije to toliko jako i nije to sad mene, ne mogu da kažem da mi je nešto falilo... mislim, ja sam više logički tip (...) moja snaga nije u produkciji, moja snaga je u kritičkom mišljenju u logici i znam da izvodim te aksiome, to mi nekako lako ide, ali celog života sam dobijala poruku: kao kako si kreativna. Verovatno sam u životu nešto dva puta lepo nacrtala i kao: aaa, ta umetnička dušica, a ja stvarno nisam to, prosto nisam i onda se duplo osećam i to prepoznajem kod svojih koleginica..." (Z11072017BG)

Nekoliko akademskih radnica uočava da su strukturni problemi visokog obrazovanja povezani sa posledicama neoliberalnih politika koje se reflektuju na položaj žena i isto tako izazivaju podele na liniji centar-periferija. Kao i za druge oblasti socijalnih politika, situacija tržišne konkurentnosti potkrepljuje eksploataciju deprivilegovanih.

...Ali naša istraživanja opet zavise i od finansiranja. Ako se mi natežemo i krpimo i radimo istraživanja po principu „štap-kanap“ umesto nekih modernih metoda koje uključuju skupu opremu, hemikalije i ne znam ni ja šta, recimo ljudi koji se bave ovim PCR analizama, genetika, molekularna biologija, to mnogo košta i ti da bi takve radove objavio ti moraš da imaš neku finansijsku podršku. Na primer, evo sad ću da banalizujem stvar, ti ne možeš da imaš tri uzorka zato što za toliko imaš para, a ovi drugi što objavljuju imaju pet. To je neuporedivo. Znači nije samo tvoje zalaganje i tvoj rad, finansije su ipak ključna stvar, tako da dobrim delom to zavisi od države. Mislim da nas država tu malo sapliće zato što nam daje ograničena sredstva, a očekuje rezultate. Ti moraš da uložiš u istraživanje da bi ono sutra moglo negde da se plasira, da to nekome bude interesantno. Ako je moje istraživanje previše šturo sa malo podataka, sa malo uloženog vremena, količine uzoraka, to se neće objaviti. Odbiće te časopis zato što to nije dovoljno dobro, a nije dovoljno dobro jer nisi imao dovoljno para da ga uradiš kako treba. Svi mi znamo kako treba da se radi, ali treba para za to. (1Z30062017BG)

...Loše bi bilo ako bi se od mene zahtevalo previše u smislu da ja moram da žrtvujem privatni život da bih ja mogla da napredujem ili opstanem na nekoj poziciji, to ne bi bilo fer. Vidim u svetu da se to sve češće i dešava, da je neki taj kapitalizam ušao i u nauku. Recimo u Americi oni su apsolutno sluđeni, oni jure od projekta do projekta i rade preko 12 sati dnevno da bi postigli sve jer su jako kratki rokovi sa malim timovima da bi što jeftinije prošli ti finansijeri, sve je to jako nategnuto i finansijski i vremenski, i onda iz projekta u projekat nemaš sigurnost nikakvu što se tiče posla, tako da je to to. (1Z30062017BG)

Konkurentnost je u čvrstoj sprezi sa mehanizmima koji oslabljuju inicijative koje bi potencijalno mogle ponuditi rešenja u pravcu razgradnje dominacije i moći, te naše sagovornice ne vide mogućnost angažovanja u pravcu promena. U situaciji konkurentnosti solidarnost opada, a alijenacija zamagljuje svest o drugima koji su nam bliski položajem ili potrebama.

Moderatorka: A kažeš da se te informacije nekako zaobilaze i prećutkuju, šta misliš zbog čega?

Sagovornica: Ne mislim da se prećutkuju nego jednostavno nisu dovoljno izložene. To smo imali problem i kada smo bili studenti. Razni konkursi postoje za arhitekte da pravite to i to, određena tema apostrof vamo-tamo i to generalno teško nekako dođe do samih studenata. Moraju da znaju tipa tačno na kom mestu treba to da gledaju, a masa ljudi to ne zna dok im neko drugi ne ukaže na to. Tako mislim da je i za ovo, nekako te informacije ne dođu do tebe nego ti moraš sam da ih tražiš. Mislim da bi na tome trebalo malko da se poradi. (Z15072017BG)

Generalno pozicija na univerzitetu ne zavisi samo od tvog rada na univerzitetu, bar kod nas. Kod nas je potrebno da imaš puno referenci sa strane, izvedenih projekata koji nemaju veze sa univerzitetom ili fakultetom, znači to zavisi od toga koliko si ti sposoban da nađeš posao, kako ćeš ga raditi, ko će sve da ti donese taj posao, mislim generalno od snalaženja tvog u životu u kontekstu gde si i vremena koje imaš za to itd. Znači, tu nešto, sve je nekako u sprezi, komplikovano je... (Z210072017BGS)

...Kad si student onda vidiš koliko si potrošna roba, a kad si student doktorskih studija gledaju te svi kao potrošnu robu, ti si tu da odradiš posao i to je to, a to je jako ružno. (Z04072017BG)

Podale koje potkrepljuje neoliberalna politika, cepkaju prostor na brojne manje odvojene sfere koje ne saraduju niti čak komuniciraju između sebe, navodeći prividno jake pojedince na borbu za mesto u sistemu čiji principi nikada nisu ni bili po meri pojedinca:

Moderatorka: A od čega zavisi ta tvoja buduća pozicija na Univerzitetu za pet godina?

Sagovornica: Ovo prvo mislim isključivo od mene, stvarno zavisi od toga koliko ću ja da uradim i da postignem.

Moderatorka: Koje su dobre strane toga što to zavisi samo od tebe?

Sagovornica: Pa šta znam, sve su dobre strane. Ono što nije dobro jeste što ako nešto propadne onda je odgovornost samo isključiva tvoja, pa stvarno nemaš koga drugog da kriviš, nemaš mehanizme. (Z17072017BG)

Sagovornica: Zato što onda i znaš da si sam ili zaslužan za svoj uspeh ili kriv za neuspeh i nemaš koga drugog da kriviš, sve je na tebi, ja to volim.

Moderatorka: A koje su loše strane toga?

Sagovornica: Što nemaš koga drugog da okriviš, što moraš u svakom trenutku da budeš vrlo fokusirana na to, nema tu opuštanja i kao nekog praznog hoda. (1Z07072017BG)

Mislim da čovek treba da preuzme potpunu odgovornost za svoj život i da što manje smanji neke spoljašnje uticaje koji mogu da ga remete, to je bolje. Onda znate da ako niste nešto uradili sami ćete snositi posledice za to ili ako jeste, bićete vrlo zadovoljni i uspešni na dalje. Mislim da je to vrlo dobro. (Z05072017BG)

Moderatorka: A, koje su dobre strane toga što to zavisi isključivo od tebe?

Sagovornica: Mislim da je to savršeno. Ako ne bude, ako ne dođe do toga, ako ne uspem da odem, znaću da sam samo ja kriva za to. Svako je kovač svoje sudbine, mislim da je to bitno. Kontam da generalno za sve ljude važi da to sve zavisi od njih. Ne zavisi ni od okoline, ni od države, ni od bilo čega. S obzirom da nismo u nekoj sad državi koja brani izlazak ljudi (u inostranstvo, prim. aut.), ne vidim kako bi moglo da zavisi od drugih. (Z28062017BG)

Potpuno u duhu neoliberalnog diskursa individualizacije, potkrepljenog perfidnim mehanizmima kojima se održavaju strukture moći, većina sagovornica iz uzorka nije u stanju da uoči da je upravo sistem taj koji je izdvojio i saterao *pojedince* u ćošak. Okružena zidovima sa svih strana, ideja pojedinca nema u koga drugog da gleda do u sebe, dok je mehanizmi simboličkog nasilja, tumačeni u burdijeovskom ključu, uveravaju da je sama došetala do te tačke vođena sopstvenim akcijama. Mogućnost metakognicije u ovoj situaciji skoro da je nemoguća, jer je neophodna izvesna uporišna tačka s koje bi se uputio *taj pogled niotkuda* o kojem govori Dona Haravej (Haraway, 1988; Crumley, 2009). Nejasnost sopstvene pozicije kojoj se pridaje veća moć od one koja joj realno pripada ili joj stoji u posedu, utiče da ne vidimo ni pozicije drugih, te nam se čini da imamo iste šanse i mogućnosti, iste resurse koje samo treba iskoristiti.

Moderatorka: A šta misliš koja bi vrsta pomoći trebalo da postoji za muškarce koji tek počinju svoju akademsku karijeru?

Sagovornica: Isto, isto, stvarno, potpuno isto. Znaš, kako bih rekla, rodna diskriminacija je ovde izražena utoliko što stvarno ti kažem preslišavaju te ko ti je dečko i pitaju te kad ćeš da se udaš i to je zaista to. Znači nije to ništa dramatično različito, sve je isto. Pitaju i moje drugare koji rade ovde da li imaju devojke jer je njima važno ako ti imaš vezu znači da si normalan... Mislim, znaš, to je ta vrsta sistema. Uopšte nema veze mnogo s tim što si žensko, zaista. Ima to, to rađanje, ta udaja, to, mislim na šta sam ja posebno alergična, ali u stvari je sve drugo isto, realno sve je isto. (Z17072017BG)

Moderatorka: A šta misliš kakva vrsta pomoći bi trebalo da postoji za muškarce koji tek počinju svoju akademsku karijeru?

Sagovornica: Ne znam zašto to razdvajamo, mislim da je otprilike isto. Eto, da budeš upućen, korisno je imati starije kolege sa kojima možeš da pričaš. To je jako korisna stvar, koji su već te neke stvari prošli da mogu da te posavetuju kako određene stvari funkcionišu, na šta treba da obratiš pažnju, na šta ne treba toliko da obratiš pažnju itd., ali ne bih razdvajala tu muškarce i žene, ne vidim u čemu je razlika. (Z15072017BG)

Samo nekoliko sagovornica iz uzorka primećuje podređenu poziciju žene u poređenju sa muškarcem i daju predloge rešenja:

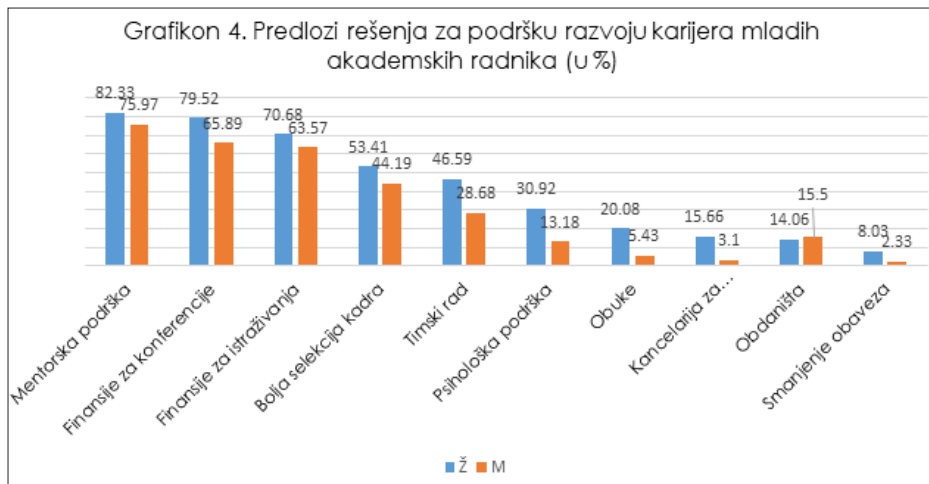
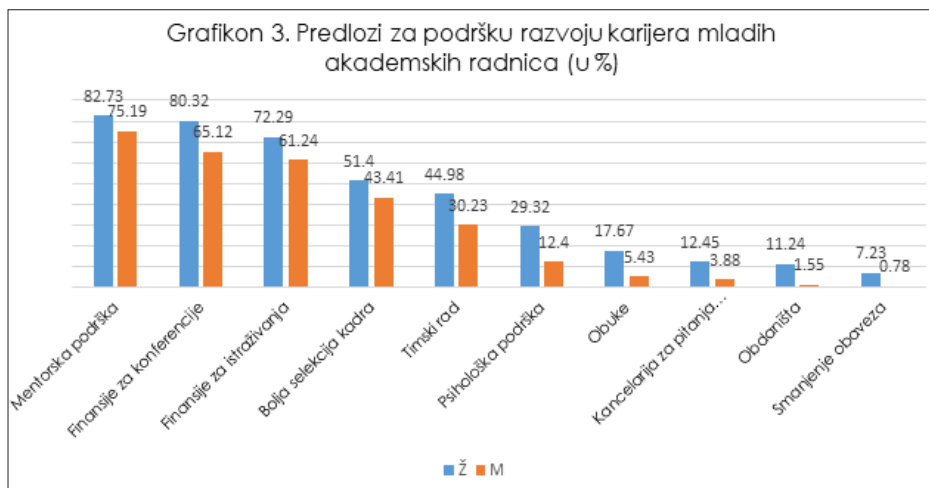
Moderatorka: Ili koja vrsta pomoći bi trebalo da postoji za žene?

Sagovornica: Pa, ne znam. Da im neko plaća pomoć u kući. Šalim se. To bi bilo divno, ali to sada već nije realno. Tu sad ne znam koliko. Možda, ne znam ni da li to negde postoji, da ženama koje se i porodično angažuju, ali opet ako neko hoće akademski da napreduje, sumnjam da tu može da se izađe u susret da ima neke manje obaveze... (Z26062017BG)

...Ja sam imala ideju da napravim neku studentsku organizaciju pa da im pomazem da zajedno pišemo, pa da ih potpisujem uz sebe. (...) Imala sam jednu studentkinju, radi kao konobarica, završila je fakultet i super radi i zato kažem proći će svi ti mladi i veliki umovi. Samo mislim da treba da postoji neki okvir

gde bi trebalo da se neguju. (Z23062017BG)

I odgovori dobijeni u drugoj fazi istraživanja pokazuju da će se i akademske radnice, a i akademski radnici, pre opredeliti za univerzalna rešenja podrške ženama i muškarcima na početku karijere, što se može tumačiti percepcijom izjednačenosti njihovih startnih pozicija:

Ipak, ukoliko uporedimo rezultate prikazane u grafikonu 1 i u grafikonima 3 i 4 primetićemo kontradiktornost koja je izražena u stavovima žena iz uzorka u drugoj, kvantitativnoj, fazi istraživanja.

Iako smatraju da žene i muškarci nemaju iste uslove rada, niti mogućnosti za napredovanje, oni ipak daju ista rešenja za razvoj njihovih karijera. Samo jedna sagovornica u kvalitativnoj fazi istraživanja je navela rešenje kojim bi se omogućilo lakše usklađivanje profesionalnih i porodičnih obaveza akademskih radnica sa decom i podrazumevalo bi dodatnu godinu za prikupljanje bodova za izbor u zvanje na osnovu godinu dana odsustva radi nege i brige o detetu.

I žene i muškarci iz uzorka smatraju mentorsku podršku najboljim rešenjem za poboljšanje položaja akademskih radnica i radnika na početku karijere. Odgovori dobijeni u prvoj fazi istraživanja daju razlog za to – hijerarhijsko ustrojstvo akademije i prekarni položaj akademskih radnica:

Znaš to, da neko kada ti dođeš na svoje novo radno mesto, pa i ovo, da brate mili neko sedne s tobom i da ti kaže: vidi, tvoje radno mesto obuhvata sve ovo, ovo, ovo, ovo i ovo, a ne obuhvata ovo, ovo, jer zamisli ima nešto što i ne obuhvata valjda. A ne obuhvata ovo i ovo, od tebe se očekuje ovako i ovako, mi to radimo ovako, dakle na raspolaganju ti stoje ove stvari za pomoć koja ti treba... (Z17072017BG)

Mislim da mnogo znači pomoć samo u informacijama. Ne mora nikakva druga pomoć samo informisanje, dobro informisanje. Prosto ne znam, ja nisam imala nekoga ko bi mi rekao: e, sad uradi to tako ili ovo radiš ovako ili ovo bi trebalo da se radi tako, a ti sad vidi da li ćeš tako raditi ili ne. S jedne strane je super što ti daje veliku slobodu da radiš ti kako ti misliš da treba, a s druge strane, mač sa dve oštrice, s druge strane možda pogrešiš. Možda može nekako lakše ili nekako efikasnije da se uradi a ti se mučiš i petljaš, tako da eto, u tom smislu bi značilo dosta. (I10072017BG)

Moderatorka: Šta mislite, kakva vrsta pomoći bi trebala da postoji za osobe koje tek počinju svoju akademsku karijeru?

Sagovornica: Pomoć od strane nekog starijeg, iskusnijeg. Neka vrsta mentora ko će moći da ih uvede u ceo posao, da im ukaže na to šta je važno, gde mogu da pogreše, na šta treba da obrate pažnju, da budu podrška da mogu otvoreno, da ti mladi ljudi mogu da pitaju sve što im nije jasno, sve što ih zanima. Prosto

da mogu da imaju jedan otvoren, onako kolegijalan odnos koji je podržavajući, da ne moraju da se ustežu i da misle ako pitaju kako će to neko protumačiti, da li će misliti, da li će napisati pozitivan izveštaj za reizbor ili tako nešto. (...)

Moderatororka: A koja bi se barijera na taj način uklonila?

Sagovornica: Možda taj odnos ko je stariji, iskusniji, ko je profesor, a ko je asistent. Ako pričamo o fakultetu, obično su mladi demonstratori ili asistenti, odnosno, to su ta neka prva mesta sa kojih se kreće i nekako oni su u tom nekom podređenom položaju u odnosu na ljude koji su na višoj poziciji i prosto bi se, ne može da se prenebregne to ko ima koje zvanje, ali bi se napravio taj neki kolegijalni odnos koji može puno da im pomogne i da ih uvede u posao. Mislim da bi to bilo važno i da bi se ta barijera srušila, ta hijerarhijska uslovno rečeno, koja se sama nameće time što je tako postavljena, hijerarhija, nekim pravilnicima, i strukturom radnih mesta, sistematizacijom, kako god hoćemo da je nazovemo na fakultetu. Mislim da bi oni prosto mogli da dobiju prvo ovo što sam rekla, da budu nekako spremniji, slobodniji da rade, da se bolje uvedu u posao i da se kroz to otvore mogućnosti za njihov lični razvoj i dalje napredovanje. (Z24062017BG)

Sagovornice ističu da hijerarhijsko ustrojstvo obeshrabruje akademske radnice i radnike na početku karijere, te da ne postoji dovoljno informacija o mehanizmima, niti tela koja bi radila na rešavanju slučajeva diskriminacije i nasilja na Univerzitetu:

Ja se trudim da to radim sa ovim mojim studentkinjama i jednim studentom kojeg imam. Trudim se nekako da ih opustim spram nauke i da ih ohrabrim da sami... užasno lako gube samopouzdanje u ovom sistemu. I na tom nivou mislim ako sistem ostane isti, a po svemu sudeći hoće, na tom polju treba ta vrsta pomoći. (Z11072017BG)

Moderatororka: Kad bi postojala ta vrsta ombudsmana koji si navela da postoji u inostranstvu, ovde, koje bi barijere time bile otklonjene za žene?

Sagovornica: Eto, možda bi onda znale kome da se obrate u nekim takvim situacijama ili u situacijama diskriminacije ili uznemiravanja. Možda bi bile otklonjene te barijere u komunikaciji. Ko zna, možda se tako nešto dešava ovde ili ispod mene ali ja ni

ne znam za to jer svi čute, ili onda tako čuješ samo nešto na tv-u, možda bi to onda pružilo priliku da se reši neki problem kada je tek u početku ili prosto pružilo priliku ljudima samo da znaju da imaju priliku kome konkretno da se obrate. I ovako, kakav god problem generalno da je, najveći problem je kada imaš neki problem što ne znaš ko može da ti pomogne da ga rešiš i uglavnom počinješ da se trudiš sam da ga rešavaš i obično ne možeš, i onda ti to pravi veći problem. Mislim da bi bar to bilo da ti znaš kome možeš i kome treba da se obratiš i čiji je posao da ti pomogne u nekim situacijama. (...)

Moderatorka: Navela si da bi bilo dobro da postoje kursevi, ombudsman, ko bi trebalo da uvede to?

Sagovornica: Na nivou, ja mislim svakako Univerziteta, pa na nivou svakog fakulteta da to bude, ali opet mislim da to potiče od zakona jer trebalo bi da zakonom bude obavezno da svaki Univerzitet ima službu za savetovanje studenata, doktoranata ili zaposlenih, tako neke pravne službe ili službu za obuku kadrova recimo da se tako zove ili tako nešto. (3Z07072017BG)

Ipak, kada je reč o frekvenciji odgovora u drugoj fazi istraživanja, kancelarija za rešavanje slučajeva nasilja i diskriminacije u okviru Univerziteta nalazi se na pretposlednjem mestu prema mišljenju muškaraca o mogućnostima njenog uticaja na razvoj karijere mladih akademskih radnika, a na jednom mestu iznad kada je reč o mogućnostima njenog uticaja na razvoj karijere mladih akademskih radnica (prema mišljenju i žena i muškaraca) (videti grafikone 3 i 4). Posebno je značajan nalaz da muškarci smatraju da bi u znatno većem procentu osnivanje obdaništa pri radnim organizacijama pomoglo razvoju njihovih karijera, pre nego karijera mladih akademskih radnica. Ovakav nalaz se može tumačiti mogućim promenama stavova akademskih radnika prema očinstvu, odnosno njihove veće osetljivosti za pitanja očinstva, koja ne moraju nužno biti povezana sa iskustvom i praksama roditeljstva u trenutku izvođenja istraživanja. Naprotiv, rezultati druge faze istraživanja pokazuju da rađanje dece nije negativno uticalo na razvoj karijere akademskih radnika. Međutim, konačni zaključak o razlozima nekoherentnih odgovora akademskih radnika nije moguće doneti na ovom mestu, budući da naše istraživanje nije obuhvatilo intervju sa muškarcima iz kojih bismo mogle saznati osnove i značenja ovakvih stavova.

Kada je reč o resursima akademskih radnica i njihovoj percepciji mogućih rešenja za razvoj akademske karijere žena, u skoro svim narativima ističe se osećaj nemoći:

...Mogla bih organizovati na primer neki dan otvorenih vrata za sve one koji upisuju da pitaju šta ih interesuje ili tako nešto.

Moderatorka: Koja su ti sredstva na raspolaganju?

Sagovornica: To sam samo ja, sednem i ispričam i to je to. Mogu da upotrebim zgradu fakulteta, kabinet i to je to. (1Z10072017BG)

Moderatorka: A koja su vam sredstva na raspolaganju da sami nešto omogućite?

Sagovornica: Sada nikakve. Sada ne mogu ni sebi da pomognem bukvalno. (3Z27062017BG)

Na individualnom nivou angažovanja skoro sve sagovornice iz uzorka u prvoj fazi istraživanja ne vide mogućnosti za akciju i promenu, osim prijateljskog i profesionalnog odnosa sa kolegama i koleginicama koji započinju karijeru u okviru Univerziteta. Samo dve sagovornice uviđaju mogućnosti zajedničkog delovanja u pravcu promena:

Moderatorka: A šta vi lično možete da uradite povodom toga?

Sagovornica: Verovatno kao i svi drugi. Da možemo da se umrežimo mi kao neki mali deo, pa onda da neka mala grupa utiče na celo svoje odeljenje, pa na ceo svoj fakultet i tako dalje i tako dalje. (...) E sad, verovatno tako svaki mali centar ili institut ili šta god nešto svoje, ali sad opet svi instituti između sebe i jesu povezani. Ne između sebe nego u okviru svom jesu povezani, sad kako bi se cela ta mreža povezala, to svakako zavisi od pojedinaca u tim institucijama, ali valjda mora neko da bude tu glavni organizator ili da povuče.

Moderatorka: Koja su vam sredstva na raspolaganju? (...) Bilo kakva sredstva koja bi vam omogućila da na neki način pomognete?

Sagovornica: Sad nekako ovaj internet dosta olakšava, tako da to jeste, prvo su ljudska sredstva naravno, koliko je ko zaista angažovan i motivisan da se uključi i da pomogne, a drugo, to jeste neko umrežavanje preko interneta... (Z26062017BG)

...Ako mi živimo u ovakvom društvu, naravno da će biti promena i jeste teško i mislim da ne možemo da kukamo i treba da prepoznamo to gde jesmo i mislim da onda treba da prepoznamo nas kao one koji... učitelje, zapravo kao učitelje njihove i da ih onda učimo da budu i dobri ljudi, ali da budu angažovani ljudi i da... Ali tako nekako, oni odu, ti najkvalitetniji samo odu i zbog toga mi je tako krivo i grize me savest, ja njima sve predstavim lepo, i onda prođu i završe fakultet i osećam se kao da sam ih lagala, a nije tako. Nisam ih lagala, ali treba vreme i godine da bi se to promenilo. Mislim da bi trebalo više da se ljudi uključi u to jedno obuhvatnije usmeravanje i studenata i da se onda oblikuju oni kao angažovaniji pojedinci u svakom smislu i da onda oni dalje usvajaju taj sistem vrednosti i da oni dalje prenose na njihovo okruženje i mislim da svako od nas ovde treba da prepozna svoju ulogu. (...) Ako smo mi sada njima neka vrsta autoriteta, daj da im onda postavimo nešto važno, naučiće oni sve, položiće ispite, ali daj neki opšti princip da im usadimo. Kad bi se svako od nas posvetio više, i radio u tom smislu sa njima, mislim da je ta vrsta pomoći njima neophodna. (Z23062017BG)

Ove dve sagovornice ukazuju na važnost povezivanja kojim bi se ublažili efekti fragmentisanog sistema koji dodatno oslabljuje podređene. U osnovi njihovih ideja stoji lični angažman, ali s fokusom na opšte dobro, kojim bi se naposljetku neutralisali zakoni tržišta i načinile neophodne promene u pravcu novih oblika solidarnosti. Ovaj angažman, ipak, ne proizilazi iz uočavanja sličnosti podređenih pozicija, već iz jednog tipa odgovornosti intelektualne elite.

Nekoliko (starih) pitanja umesto zaključka

Nalazi istraživanja, posebno u njenoj drugoj kvantitativnoj fazi, lako bi mogli da nas prevare: mogli bismo da zaključimo da se pozicija žena u nauci poboljšala. A ako se nije poboljšala, da barem nije lošija od pozicije muškaraca koji započinju svoju karijeru na beogradskom Univerzitetu. Sudeći prema odgovorima sagovornica, pojedinac nikada nije bio jači u kreiranju sopstvene sudbine, a uticaj mizoginije se skoro uopšte ne oseća u karijerama mladih žena.

Jedna stvar je izvesna. Kombinacijom kvalitativnih i kvantitativnih metoda uspele smo da identifikujemo isprepletanost kretanja napred i nazad, dole i gore, u smeru očuvanja jezgra podređenosti žena. Ono je dopunjeno moćnim, ali suptilnijim, dopadljivijim, sredstvima koja šapuću o novoj snazi pojedinca, koja su se, čini se, lako primila na tlo akademije. Njihova „skrivenost“ učinak je investicije odnosa moći u unutrašnjosti znanja. Ukoliko je sama pripadnost akademskoj zajednici inspirativna, i pored uviđanja svih njenih slabosti (videti tekst Pudar Draško, Rácz, 2018 u ovom zborniku) reč je o istoj paradigmi koja potčinjava i koja se stoga iznutra ne može izmeniti. Za promenu paradigme neophodan je pogled baš na ono što je odsutno iz pogleda naših sagovornica, a predstavljeno je kao onipotentno. Dakako, govorim o osećaju bespomoćnosti akademskih radnica – nasuprot isticanju snage pojedinca da kroji sopstvenu sudbinu. Takođe govorim i o paradoksalnom očekivanju rešenja <problema koji se ne vidi> upravo od onih delova sistema koji su percipirani kao najslabiji. U starijim kolegama i mentorima koji ne podržavaju mlade, u Ministarstvu kao instituciji koja ne pruža dovoljnu podršku razvoju nauke i mladih akademskih radnica – krije se i spas. Možda baš u mogućim odgovorima na ove i druge paradokse leži nova ontologija sadašnjosti i nas samih. Novi pogled na isti predmet istraživanja i stara pitanja o onome što se vraća ili pak opstaje, kada se u fokusu nađe patrijarhat. O jezgru ili centrima oko kojih se vrtimo u ponavljanju istog, u ovom opetovanom vraćanju slepih mrlja za sopstvenu poziciju zbog kojih nam promiču izdaje načela protivrečja i identiteta, kao i ona tautologija koja povezuje dva atributa s početka ovog teksta.

Literatura

- Babović, Marija (2006). Socio-ekonomske strategije i odnosi unutar domaćinstva. U: S. Tomanović, *prir.*, *Društvo u previranju*. Beograd: ISI FF, str. 81–100.
- Babović, Marija (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i ISIFF i SeCons – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Bertek, T., Dobrotić, I. (2016). *Žena, majka, radnica: Usklađivanje obiteljskih obaveza i plaćenog rada u Hrvatskoj*. Zagreb: B.a.B.e – „Budi aktivna. Budi emancipiran.
- Blagojević, M. (1991a). Double-faced Marginalisation. Women in Science in Yugoslavia. In: V. Stolte-Heiskanen, Ed., *Women in Science: Token Women or Gender Equality*. Oxford: Berg Publishers, pp. 75–95.
- Blagojević, M. (1991b). *Žene izvan kruga: profesija i porodica*. Beograd: ISIFF.
- Blagojević, M. (2009). Naučna izvrsnost na poluperiferiji: Hijerarhije, isključivanje i moguća feministička strategija proizvodnje znanja. U: J. Babić-Avdispahić, J. Bakšić-Muftić, U. Vlaisavljević, ur., *Rod i nauka: zbornik radova sa Konferencije, Sarajevo, 4. i 5. septembra 2008. godine*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije, str. 19–39.
- Chakrabarty, D. (2003). Postkolonijalnost i majstorija istorije: ko govori u ime „indijskih“ prošlosti? (prevod D. Đurić, A. Gorobinski). *Razlika/ Difference*. *Časopis za kritiku i umjetnost teorije*, 2(3–4), str.139–172.
- Crumley II, Jack S. (2009). *An Introduction to Epistemology*. Ontario: Broadview, Press.
- Ćeriman, J., Pavić Zentner, V. (2015). Rod i siromaštvo: Pristup žena i devojčica socijalnim uslugama u ruralnim područjima Srbije. *Sociološki godišnjak*, 10/2015, str. 377–392.
- Ćeriman, J., Milutinović Bojanić S., Pudar G. (2011). Serbia at the Crossroads: Gender Inclusiveness in Higher Education: Real or just Wishfull Thinking. In: L. Grunberg, Ed., *From “Gender Studies” to Gender in Studies: Gender Inclusive Curriculum in Higher Education, Academic Courses and Curricula*. Bucharest: UNESCO-CEPES, pp. 185–207.
- Donzelo, Ž. (1988). Vladanje posredstvom porodice (prevod P. Imširović). U: A. Milić, *prir.*, *Rađanje moderne porodice*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 131–146.
- Foucault, M. (1992). What is Enlightenment?. In: P. Rabinow, Ed., *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books, pp. 32–50.

- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14 (3), pp. 575–599.
- Krstec, T. (2008). Pravo na obrazovanje žena. U: A. Zaharijević, *prir.*, *Neko je rekao feminizam: Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Beograd: Heinrich Boll Stiftung, str. 57–68.
- Marinković, D. (2004). Nauka kao znanje/moć: od disciplinujuće do diskurzivne prakse. U: P. Milenković, D. Marinković, ur., *Mišel Fuko: 1926-1984: Hrestomatija*. Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija, str. 243–251.
- Milić, A. (prir.) (1988). Rađanje moderne porodice. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Milić, A., Tomanović, S. (prir.) (2010a). *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*. Beograd: Čigoja štampa : Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Milić, A., Tomanović, S., Ljubičić, M. et al. (2010b). *Vreme porodica*. Beograd: Čigoja štampa : Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Republički zavod za statistiku (2017). *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. Beograd: RZS.
- Stanojević, D. (2015). *Oblikovanje novog očinstva kroz prakse očeva u Srbiji*, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.
- Tomanović, S. (2012). Tranzicije u porodičnom domenu. U: S. Tomanović et al., *Mladi – naša sadašnjost*. Beograd: ISIFF, str. 127–146.
- Tomanović, S., Stanojević D., Ljubičić M. (2016). *Postajanje roditeljem u Srbiji: sociološko istraživanje tranzicije u roditeljstvo*. Beograd: Univerzitet, Filozofski fakultet.
- Zaharijević, A. (2010). *Postajanje ženom*. Beograd: RŽF.
- Zaharijević, A. (2014). *Ko je pojedinac? Genealoško propitivanje ideje građanina*. Loznica: Karpos Books.
- Wiarda, Howard J. (1996). *Corporatism and Comparative Politics: The Other Great "Ism"*. New York: M. E. Sharpe Inc.